

ТРАКТУВАННЯ ІМЕННИКІВ-ЮКСТАПОЗИТІВ У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті розглянуто основні словотвірні тенденції щодо іменникових юкстапозитів у чеській, сербській, хорватській, польській, білоруській мовах, проаналізовано різні погляди слов'янських мовознавців на трактування природи згаданих одиниць.

Ключові слова: іменник-юкстапозит, складне слово, композит, зрощення, складання, зближення.

Basic word-formation tendencies in relation to substantival yukstapozitiv in Czech, Serbian, Croatian, Polish, Byelorussian languages, the different looks of slavonic linguists are analysed to interpretation of nature of the mentioned units are considered in the article.

Key words: noun-yukstapozit, difficult word, compo, accretion, drafting, rapprochement.

Аналіз проблеми іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві був би неповним без розгляду досліджень у цій галузі інших слов'янських мовознавців. Як і в українській та російській, у слов'янських мовах вчення про словотвір пройшло тривалу історію розвитку – від фрагментарних зауваг до ґрунтовних праць, що виділили словотвір в окремий розділ науки про мову. Питанням утворення слів цікавилися Й. Добровський, Я. Гебауер, Ф. Травнічек, В. Шмілаеур, М. Докуліл, зокрема утворення складних слів аналізували І. Боздехова, М. Гелцель, Д. Шлосар (на матеріалі чеської мови); ґрунтовні дослідження побудови складних слів у сербській мові належать Ф. Міклошичеві та В. Ягичу; різновиди складних слів польської мови проаналізовано у працях І. Л. Лося; проблему запозичень у структурі згаданих номенів вивчали О. І. Коряковцева (польська), О. О. Лукашанець (білоруська мова). З огляду на багатоаспектність думок, висловлених з

приводу статусу та інших особливостей іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві, нам видається **актуальним** аналіз праць слов'янських мовознавців, що, можливо, розширить уявлення про складні слова, утворені словоскладанням.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати різні погляди слов'янських мовознавців (українських та російських у цій статті до уваги ми не беремо) на трактування природи згаданих одиниць, окреслити основні здобутки слов'янського мовознавства у цій сфері.

Основи словотвору в *чеській мові*, як свідчать дослідники, започаткував Й. Добровський [2:41]. У «Німецько-чеському словнику» та «Докладній граматиці чеської мови» [6] лінгвіст аналізує внутрішню будову слів різних частин мови, зокрема іменників. Автор наголошує на необхідності залучати до творення нових слів питомі можливості рідної мови, знання про будову сучасних слів, заперечуючи переклад складних слів з німецької мови при самовільному творенні нових лексем.

Послідовник Й. Добровського Ян Гебауер пов'язував усі процеси мови, у тому числі й словотвірні, із психічною діяльністю людини [7]. «Грамматика літературної чеської мови» Ф. Травнічека [17] містила окремий розділ про словотвір, в якому автор проаналізував усі відомі на той час способи творення слів [2:42]. Головна увага чеського дослідника словотвору В. Шмілаеура [16] зосереджена на «процесі виникнення слова, прагненні показати шлях, який проходить мовець, коли хоче дати назву новому явищу» [2:43].

У сучасному чеському мовознавстві визначальною та найповнішою працею про словотвір вважаємо монографію М. Докуліла «Словотвір чеської мови». У другій частині цієї монографії колектив авторів докладно аналізує словотвірні структури іменника [5]. Важливо, що науково обґрунтований зміст отримує поняття словотвірного форманта та продуктивності, що згодом знайде відображення в аналізі композитів. Так, І. Боздехова [3] визначає словотвірний формант у композиції «як характер з'єднувального

голосного, юкстапозицію, відмінкове закінчення компонентів, порядок компонентів складеного слова, написання разом, основний наголос та можливі чергування» [2:43]. Крім того, аналізу складних слів І. Боздехова присвятила окреме дослідження – «Утворення слів складанням» [4].

У чеському мовознавстві можна виділити ще дві праці, що стосуються проблеми складних слів – «Суть композиції та її роль у збагаченні чеського словникового складу» М. Гелцеля [8] та «Чеські композити в діяхронії» Д. Шлосара [15].

Іменні складні слова в *сербській мові* досить ґрунтовно проаналізовано в працях видатного вченого Ф. Міклошича, зокрема маємо на увазі його чотиритомну працю «Порівняльна граматики слов'янських мов» [14].

Ф. Міклошич характеризує складні слова як лексичні єдності з окремою номінативною функцією. У них перший компонент несе на собі основне семантичне навантаження, тоді як другий, крім цього, означає форму композита [14:117]. Цікавою є диференціація зрощень Ф. Міклошича: зрощення, у яких з'єднуються два імені (*жар-птица*); імператив з іменем (*болиголов*); частка з іменем (*непогода*); числівник (*одиннадцать*); займенник (*некто, никто*) і т.д. Дослідник також розглядає сурядні й підрядні зв'язки між компонентами складного слова, розрізняє складання імені з іменем та складання прийменника з іменем. [14:83]. З останнім твердженням дослідника ми, звичайно, не можемо погодитися, оскільки у сучасному мовознавстві «складання прийменника з іменем» не належать до категорії складних слів.

Учень Ф. Міклошича В. Ягич дещо уточнив у його класифікації. Він уважав, що до розряду складних слів треба зарахувати й такі, що сприймаються як окремі слова, але об'єднані спільною вимовою та наголосом й не мають значення словосполучення (*белокосый*). В. Ягич здійснив перший загальний історичний огляд складних слів у слов'янських мовах, визначив сфери найбільшого їх поширення (церковна література,

значно рідше □ офіційні документи) [18:28]. У класифікації складних слів дослідник враховував семантичні та синтаксичні відношення між компонентами, граматико-морфологічні ознаки складників.

Складні слова у вигляді сполучень іменників були поширені у найдавніших індоєвропейських мовах. Дослідник *хорватської мови* Т. Маретіц зауважував, що однією з істотних ознак складних слів цього типу є можливість вставки сполучника **i** між компонентами, а в деяких похідних — слова **як** [13:366]. Цікаво, що ця точка зору пізніше знайшла своє відображення у дослідженнях українських мовознавців, зокрема у поділі юкстапозитів на ті, що мають сурядний або підрядний зв'язок між компонентами.

Серед наукових розвідок про словотвір у *польській мові* заслуговує на увагу праця І. Л. Лося “Сложные слова в польском языке” [11]. Автор так визначає мету роботи: “Предмет цього дослідження □ складні слова, у другій частині яких виступає іменник, прикметник, числівник, і тільки частково тут ідеться також про займенники та дієслівні складання... У слов'янських мовах тепер простежуються здебільшого два різновиди складних слів: з основою та відмінковою формою в першій частині, ... перший тип називається складанням, другий – зрощенням; ...усі складні слова, які походять від сполучень, мають цілком визначене синтаксичне відношення їх складників; один з них (переважно перший) виступає означенням для другого. Основною причиною, яка зумовила появу в мовах складних слів, були сполучення, тобто синтаксичні пари слів, які позначають одне поняття” [11:180]. І. Л. Лось зауважував, що “тільки незначна кількість складних слів походить від сполучень; велика кількість породжується відразу, за зразком інших складних слів” [11:55]. Важко переоцінити внесок І. Л. Лося у вивчення теорії словоскладання, адже він подав докладний опис складних слів у польській мові, виділив різновиди відношень між їхніми складниками та ін.

Загальні зауваги щодо словотворення в умовах глобалізації висловлює польська дослідниця О. І. Коряковцева, слушно виступаючи проти так званої «англо-американоманії» у процесі творення (запозичення) нових слів. Вона зазначає, що «носії сучасних слов'янських мов активно використовують у міжособистісному спілкуванні медійний «новояз», що рясніє інтернаціоналізмами, серед яких більшість становлять терміни, запозичені з англійської мови» [9:144].

Великий науковий інтерес у дослідженні складних слів, утворених способом словоскладання, становлять здобутки *білоруського* мовознавства. Йдеться насамперед про працю З. Ф. Кравчанки «Співвідносність між зближеннями і композитами». Зважаючи на особливі ознаки складних слів, що ми їх називаємо юстапозитами (відсутність з'єднувального голосного, самостійний наголос на кожному членові та ін.), дослідниця називає такі одиниці «зближеннями» (збліжэння) і відносить їх до проміжних явищ між словосполученнями й композитами [10:114 – 115]. Однак ми не поділяємо думку З. Ф. Кравчанки про те, що аналізовані нами одиниці належать до проміжного явища між синтаксичним та лексичним рівнями мови, оскільки мають достатньо диференційних ознак (про це йшлося в одному з попередніх пунктів), щоб бути належними до лексичних одиниць.

На наш погляд, варто розглянути дослідження про творення нових слів на основі елементів грецького й латинського походження у білоруській мові О. О. Лукашанця – «Елементи грецького й латинського походження у системі лексичних інновацій сучасної білоруської мови» [12]. Автор аналізує зв'язок між інтенсивним поповненням словникового складу білоруської мови та тенденцією до інтернаціоналізації. Як результат виникають нові словотвірні явища у системі лексикології, зокрема такі, що стосуються юстапозитів:

1. Залучення в якості базових запозичених лексичних ознак у систему словотворення: *таталітарна-адміністратыўны, сакратар-рэферэнт, інтэрнет-кафэ, бізнэс-цэнтр, рок-тусоўка, бой-фрэнд* тощо;

2. Лексичні інновації з елементом англійського походження **бізнєс-:** *бізнєс-адміністріванне, бізнєс-вумєн, бізнєс-дѳсцѳплїна, бізнєс-каталог, бізнєс-ланч, бізнєс-партнєр, бізнєс-план, бізнєс-сфєра*, та ін. Автор наголошує на незначному («ускосны») впливові англійської мови на словотвірну активізацію лексеми **бізнєс**, оскільки переважна більшість утворених одиниць є кальками з англійської (російської) мови. Про живий процес входження згаданих номінацій у мовну практику свідчить наявність різних орфографічних варіантів деяких одиниць, наприклад: *бізнєс-вумєн, бізнєс-вумєн, бізнєс-вумєн, бізнєс-вумєн* [12:170].

3. Лексичні інновації з елементом англійського походження **інтєрнєт-:** *інтєрнєт-адрас, інтєрнєт-апєратар, інтєрнєт-бібліятєка, інтєрнєт-вѳянчанне, інтєрнєт-дзєннїк* та ін. Варто зазначити, що майже усі утворення з компонентом **інтєрнєт**, виділені дослідником (65), утворені способом словоскладання, і лише 2 суфіксальні.

4. Лексичні інновації з іншими елементами англійського походження: *бодзі-арт, боулінг-клуб, боулінг-цєнтр, брєйк-данс, брєйк-біт*.

О. О. Лукашанєць стверджує, що «особливістю сучасних процесів інтернаціоналізації в білоруській мові є те, що її словниковий склад поповнюється не тільки за рахунок... сучасних європейських мов, але й за рахунок лексичних інновацій, які мають у своїй структурі елементи класичних мов (грецької й латинської)» [12:175]. Про статус утворень з компонентом **арт-** (*арт-галєрєя, арт-дѳрєктар, арт-суполка, арт-тєрапєйт* тощо) автор висловлюється так: «...назріває тенденція до переходу цієї іншомовної кореневої морфеми у розряд префіксоїдів, про що свідчать варіанти *артгалєрєя, артпєдагог, арттєрапєйт, арттєрапїя*» [12:175].

Як бачимо, слов'янське мовознавство має значні й незаперечні здобутки в дослідженні словотвору складних слів. Це, зокрема, наукове обґрунтування словотвірного форманта і його визначення у складних словах чеськими мовознавцями; ґрунтовне дослідження складних слів у сербській мові (Ф. Міклошич, В. Ягич); класифікація складних утворень за семантикою

та частиномовною належністю складових компонентів; здійснення загального історичного огляду згаданих одиниць у слов'янських мовах (В. Ягич). Висловлено думку про формування складних найменувань за аналогією (І. Л. Лось). Визначено вплив запозичень на утворення складних слів у білоруській мові (О. О. Лукашанець).

Звичайно, не всі висловлювання знаходять сьогодні підтвердження, є вмотивованими. Однак, аналізовані праці свідчать про те, що словоскладання – один з активних способів творення слів, поширений в усіх слов'янських мовах. Це можна пояснити економністю складних слів у позначенні «різноманітних реалій і понять матеріального й духовного життя», «вони є переконливим свідченням дії в мові закону економії лінгвальної енергії» [1:205].

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л. Є. Структурна та фонетична побудова складних одиниць у концепції „золотої” пропорції: Монографія. – Вінниця, 2001. – 284 с.
2. Антоненко О. В., Паламарчук О. Л. Словотвір у дослідженнях чеських лінгвістів // Мови та культури у новій Європі: Контакти і самобутність: Збірник наукових доповідей. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 672 с. – С. 41 – 49.
3. Bozděchová I. Hesla ke skládání (kompozici) // Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. Encyklopedický slovník češtiny. – Nakladatelství Lidové noviny. – Praha, 2002.
4. Bozděchová I. Tvoření slov skládáním. – Institut sociálních vztahů. – Praha, 1994.
5. Daneš F., Dokulil M., Kuchař J. Tvoření slov v češtině 2. Odvozování, podstatných jmen. – Praha, Academia, 1967.
6. Dobrovský J. Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819. – V Praze: Komise pro vydávání spisů J. Dobrovského při Královské české společnosti nauk, 1940.

7. Gebauer J. Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. Vydání třetí, nově vzdělané. Dva díly v jednom svazku. Praha, Vídeň 1901.
8. Helcl M. Podstata kompozice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého. Nakladatelství ČSAV, Praha 1957.
9. Коряковцева Е. И. Словообразование в условиях глобализации: NOMINA ACTIONIS с новыми интернациональными формантами в русском, польском и чешском языках // Мови та культури у новій Європі: Контакти і самобутність: Збірник наукових доповідей. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 672 с. – С. 144 – 153.
10. Краўчанка З. Ф. Суадноснасць паміж збліжэннямі і кампазітамі // Актуальные проблемы лексикологии. – Минск, 1970. – С. 114 – 115.
11. Лось И. Л. Сложные слова в польском языке. Исследования И. Л. Лося. – СПб., 1901.
12. Лукашанец А. А. Элементы грэчаскага паходжання у сістэме лексічных інавацый сучаснай беларускай мовы // Мови та культури у новій Європі: Контакти і самобутність: Збірник наукових доповідей. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 672 с. – С. 168 – 177.
13. Maretic T. Gramatika i stilistica hrvatskoga ili srpskoga knjizevnog jeziga. – Zagreb. – 1899.
14. Miklosich F. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Bd. 2 Stammbildungslehre, Wien. 1875, t. I.
15. Šlosar D. Česká kompozita diachronně. – MU, Brno, 1999.
16. Šmilauer V. Novočeské tvoření slov. SPN, Praha 1971.
17. Trávníček F. Mluvnice spisovné češtiny I. Slovanské nakladatelství, Praha 1951.
18. Yagic I. V. Die Slavischen composite in ikrem sprachgeschichtlichen anftreten. Archiv für slavische Philologie. – Berlin, 1898. – Band XX. – P. 519 – 556; Berlin, 1899. – Band XXI. – P. 28 – 43.